

Др Андреј Борисович Едемски, виши научни сарадник

Институт славистике Руске академије наука

Москва, Руска Федерација

and-edem@yandex.com

УДК327(497.1:430:47+57)“1955/1956“

Др Момир Н. Нинковић, научни сарадник

Институт за стратегијска истраживања Универзитета одбране

Београд, Република Србија

momirninkovic22@gmail.com

Оригиналан научни рад

Примљено: 29. октобар 2025.

Одобрено: 3. новембар 2025.

Београд–Берлин–Москва–Београд. Питање предаје архивске грађе Краљевине Југославије коју је Совјетски Савез запленио у Немачкој током Другог светског рата (1955–1956)

АПСТРАКТУМ: У чланку је обрађено питање предаје југословенских (и српских) архивских материјала које је Совјетски Савез запленио у Немачкој током Другог светског рата. Питање је сагледано у контексту нормализације југословенско-совјетских односа средином педесетих година и пропраћено од прве иницијативе крајем јула 1955. до реализације у августу 1956. године. Рад је написан на основу докумената похрањених у архивима Републике Србије и Руске Федерације, потом различите релевантне литературе и периодике.

КУЧНЕ РЕЧИ: *Југославија, Совјетски Савез, Немачка, нормализација, архив, ратни плен.*

Као и током Великог рата, и за време наредног светског сукоба окупатори су из Србије, односно Југославије, организовано и плански односили, то јест пљачкали различите архивске материјале и документе. Трећи рајх је испољио нарочиту активност на том плану. Почевши од априла(!) 1941. десетине вагона са архивском грађом биле су из Југославије упућене ка Бечу и Берлину. Премда се може уочити да је нарочита пажња поклањана питањима попут спољне политике и војске, може се рећи да се на мети нациста нашао различит материјал – од средњовековних повеља и рукописа, преко грађе

проистекле из рада државних установа Кнежевине и Краљевине Србије из 19. и с почетка 20. века, до документације настале радом различитих органа и удружења Краљевине Југославије (КЈ). На њиховом прикупљању радило се плански и детаљно. Биле су ангажоване различите организације, попут Специјалне организације Розенберг и Немачке народносне централе, потом више архивских установа из Беча и Берлина, као и стручњаци различитих профила. Одређени материјал, као што је био случај са „банатским архивима”, био је током рата уништен, а биле су видне и друге злоупотребе („искоришћење докумената у немачком интересу”), попут настојања да се путем објављивања одређених докумената (укључујући и фалсификате) и публикација одговорност за избијање Првог светског рата пребаци на Србију и Русију. Настојања која су за циљ имала да „докажу” и прикажу наводно „саучесништво српске и руске владе у Сарајевском атентату” представљала су наставак истих таквих тежњи из међуратног периода.¹

После Другог светског рата део однете архивске грађе у различитим приликама враћан је из Аустрије и Немачке у Југославију. Док је о једном делу тих настојања писано,² питање повратка архивске грађе Краљевине Југославије коју је Савез Совјетских Социјалистичких Република (СССР, Совјетски Савез) запленио у Немачкој током Другог светског рата и која је 1956. предата Федеративној Народној Републици Југославији (ФНРЈ, Југославија) није привлачило већу пажњу истраживача. Оно није засебно проучавано, већ је успутно помињано у склопу разматрања ширих тема и у литератури се о томе могу наћи само кратке информације.³ Како бисмо попунили постојећу историографску белину, настојали смо да – на основу докумената совјетске провенијенције и материјала из Архива Југославије, релевантне литературе и периодике – на заокружен начин сагледамо ово питање, од иницијативе коју је Министарство унутрашњих послова СССР покренуло крајем јула 1955. до потписивања Примопредајног акта 27. августа 1956. Рад представља како прилог проучавању питања повратка архивских докумената

- 1 Никола Живковић, *Новчана привреда као облик експлоатације и пљачка злата, архива и културних добара Југославије 1941–1945.*, Београд 1994, стр. 73–79; Војислав М. Јовановић Марамбо, *Потрага за украденим историјом. Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате Србији*, Београд 2010; Душан Гутеша, Сузана Миленковић, „Архивска грађа у ратним околностима: искуства из савремене историје Србије и нормативни оквири” (рад у рукопису).
- 2 В. М. Јовановић Марамбо, *нав. дело*, стр. 281–360; Д. Гутеша, С. Миленковић, *нав. дело*.
- 3 Ранка Рађеновић, „Истраживања архивске грађе у другим архивима у земљи и иностранству ради допуне и комплетирања фондова Архива Југославије”, *Архив Југославије 1950–1995*, главни и одговорни уредник Јован Поповић, Београд 1995, стр. 98–99, 104; *Архив Југославије 1950–2000*, главни и одговорни уредник Јован П. Поповић, Београд 2000, стр. 189, 190.

које су Немци током Другог светског рата опљачкали у Југославији, тако и југословенско-совјетским односима средином педесетих.

*

После оштрог и тешког вишегодишњег сукоба – који је имао државну, политичку, персоналну (сукоб вођа), партијску, идеолошку, економску, војну и културну димензију – након смрти Јосифа Висарионовича Стаљина 5. марта 1953, отпочела је нормализација односа између ФНРЈ и СССР-а. Тај процес одвијао се постепено и са протоком времена добијао је све више на замаху.⁴ Један од најзначајнијих догађаја који су обележили нормализацију односа две државе средином педесетих била је посета делегације Владе Совјетског Савеза Југославији (26. мај – 3. јун 1955).⁵ После југословенско-совјетског

4 Опширније о нормализацији југословенско-совјетских односа: Đoko Tripković, „Normalizacija jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1953. godine”, *Istorija 20. veka*, br. 1/1994, str. 111–122; Isti, „Uspon i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1956. godine”, *Istorija 20. veka*, br. 2/1998, str. 129–141; Исти, „XX конгрес Комунистичке партије Совјетског Савеза и југословенско-совјетски односи”, *Архив*, бр. 2/2001, стр. 200–214; Ljubodrag Dimić, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1954. godini (hronologija događaja)”, u: *Balkan posle Drugog svetskog rata. Zbornik radova sa naučnog skupa*, odgovorni urednik Petar Kačavenda, Beograd 1996, str. 155–165; Исти, „Јосип Броз и Никита Сергејевич Хрушчов: разговори у Београду 27. мај – 2. јун 1955”, *Историјски гласник*, 1–2, 1997, стр. 35–68; Isti, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i mađarsko pitanje 1955–1956”, *Tokovi istorije*, br. 1–4/1998, str. 23–59; Isti, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953–1956: zbliženje, pomirenje, razočaranje”, u: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine. Zbornik radova sa naučnog skupa*, odgovorni urednik Petar Kačavenda, Beograd 1999, str. 279–293; Isti, *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*, Beograd 2014, str. 127–129, 188–239; Исти, *Tito u Sovjetu 1944–1980 (Стаљин, Хрушчов, Брежњев)*, Вишеград 2024, стр. 135–189; Jan Pelikan, „Jugoslavija i Istočni blok 1953. godine”, u: *Balkan posle Drugog svetskog rata. Zbornik radova sa naučnog skupa*, str. 98–116; Isti, *Jugoslávie a východní blok 1953–1958*, Praha 2001; Isti, „The Yugoslav state visit to the Soviet Union, June 1956”, u: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961. Zbornik radova*, odgovorni urednik Slobodan Selinić, Beograd 2008, str. 93–117; Анатолий Семёнович Аникеев, *Как Тито от Сталина ушел: Югославия, СССР и США и начальный период «холодной войны» (1945–1957)*, Москва 2002, стр. 250–276; Андрей Борисович Едемский, *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953–1956 годах*, Москва 2008, стр. 55–599; А. Б. Едемски, Момир Н. Нинковић, „Обнављање културне сарадње Југославије и Совјетског Савеза 1954. године”, *Архив*, 1–2/2019, стр. 177–198; А. В. Edemski, М. Н. Ninković, „'Misija dobre volje'. Dobrica Ćosić na Drugom svesaveznom kongresu sovjetskih književnika (15–26. decembar 1954)”, *Istorija 20. veka*, 2/2019, str. 195–216; М. Н. Нинковић, *Економски односи Југославије и Совјетског Савеза (1945–1964)*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2023, стр. 372–531; Milan Terzić, „Preservation of Ideological Identity: The Normalization of Soviet-Yugoslav Relations after Stalin's Death”, u: *The Balkans in the Cold War. Balkan Federations, Cominform, Yugoslav-Soviet conflict*, Edited by Vojislav G. Pavlović, Belgrade 2011, str. 233–242; Ненад Ж. Петровић, *Војна сарадња Југославије са Совјетским Савезом 1953–1964. године. Поглед из Београда*, Београд 2016, стр. 27–91.

5 Захваљујући објављеним документима, мемоаристици и низу историографских ис-

сусрета на врху дошло је до видног развоја билатералних односа у различитим областима.⁶ У Москви су током јуна размишљали „о мерама за развој совјетско-југословенских односа” и низ министарстава и установа СССР-а је током лета 1955. износио различите иницијативе и предлоге за унапређење сарадње.⁷

Крајем јула 1955. и руководство Министарства унутрашњих послова СССР решило је да да свој допринос. Писмом од 28. јула 1955. министар унутрашњих послова Сергеј Никифорович Круглов изнео је пред Централни комитет КПСС предлог о предаји Влади ФНРЈ трофејних архивских материјала Краљевине Југославије које је Совјетски Савез запленио у Немачкој крајем Другог светског рата.⁸ Како би упознао партијско руководство са поменутом проблематиком, С. Н. Круглов је навео да се у Централном државном специјалном архиву (рус. *Центральный государственный особый архив*)

траживања, различита питања у вези са југословенско-совјетским сусретом на врху из 1955. добро су позната. Опширније: *Југословенско-совјетски односи 1945–1956. Зборник докумената*, приредили: Љ. Димић, М. Милошевић, Ђ. Борозан, И. Бухаркин, Л. Внукова, Ј. Зеленко, М. Кравченко и В. Сољански, Београд 2010, док. 319, 322–327, стр. 726–727, 733–775; *Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953–1955. Tematska zbirka dokumenata. Drugo izdanje*, priredio Radoica Luburić, Podgorica 2007, str. 373–600; *Југославија–СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1946–1964*, том 1, одговорни приређивач Љубодраг Димић, Београд 2014, стр. 55–250; Edvard Kardelj, *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957. Sećanja*, Ljubljana–Beograd 1980, str. 145–148; Svetozar Vukmanović-Tempo, *Revolucija koja teče. Memoari, Knjiga četvrta*, Zagreb–Ljubljana 1982, str. 167–173; Arso Milatović, *Pet diplomatskih misija, Rim–Sofija–Tirana*, 1, Ljubljana–Zagreb 1985, str. 139–141; *Strogo pov. 1955–1958. Neobjavljeni rukopis Veljka Vlahovića*, Beograd 1998, str. 9–56; Ivan R. Dragović, *Neka ostane zapisano. Bilo je to ovako*, Beograd 2000, str. 7–14; Никита Сергеевич Хрущев, *Воспоминания. Время. Люди. Власть*, Книга 2, Москва 2016, стр. 127–132; Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*, Zagreb 1988, str. 692–733; Љ. Димић, „Јосип Броз и Никита Сергеевич Хрущев: разговори у Београду 27. мај–2. јун 1955”, стр. 35–68; Isti, „Југословенско-совјетски односи 1953–1956: зближење, помирење, разочарање”, стр. 283–287; Isti, *Jugoslavija i Hladni rat*, str. 195–202; Isti, *Тито и Совјету 1944–1980*, стр. 155–172; Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Beograd 2000, str. 200–213; А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации*, стр. 435–469; Уильям Таубман, *Хрущев*, Москва 2008, стр. 295–296; Vladimir Petrović, *Titova lična diplomatija. Studije i dokumentarni prilozi*, Beograd 2010, str. 75–86, 90, 97–119; Александр Фрусенко, Тимоти Нафтали, *«Холодная война» Хрущева. Тайная история противника Америки*, Москва 2018, стр. 25–31, 69, 72; М. Н. Нинковић, *Економски односи Југославије и Совјетског Савеза (1945–1964)*, стр. 379–386, 430–431, 455–458.

6 М. Н. Нинковић, *Економски односи Југославије и Совјетског Савеза (1945–1964)*, стр. 386.

7 А. Б. Едемский, *От конфликта к нормализации*, стр. 485–487.

8 Средином педесетих година сви совјетски архиви потпадали су под надлежност Министарства унутрашњих послова СССР. Због тога је иницијатива за предају трофејних архивских фондова потекла од министра С. Н. Круглова.

чувају „трофејни архивски фондови дипломатских, конзулских и војних представништава предратне Југославије у Аустрији, Белгији, Немачкој, Данској, Шпанији, Португалији, Шведској, Чехословачкој и Швајцарској”, потом документи „југословенских жандармеријских и полицијских органа”, као и материјали одређених „друштвених, религиозних и масонских организација”. Заплењени документи из поменутих фондова обухватили су преко две хиљаде предмета и односили су се на период од 1890. до 1941. године.⁹ Детаљнији преглед фондова који су се чували у Централном државном специјалном архиву може се сагледати из следеће табеле.¹⁰

Редни број	Назив фонда	Број предмета	Крајњи датуми	
1	Дипломатска и конзуларна представништва Југославије	а) у Аустрији	342	1924–1938.
		б) у Белгији	133	1927–1940.
		в) у Немачкој	642	1921–1940.
		г) у Данској	4	1937–1940.
		д) у Португалији	5	1921–1932.
		ђ) у Француској	513	1901–1940.
		е) у Чехословачкој	130	1929–1939.
		ж) у Швајцарској	25	1920–1940.
2	Војна изасланства Југославије	а) у Француској	13	1921–1940.
		б) у Шпанији	1	1930–1934.
3	Документација различитих жандармеријских управа	67	1925–1940.	
4	Дирекција полиције Босне и Херцеговине	15	1919–1937.	
5	Издавачко предузеће „Нова Европа”, град Загреб	154	1906–1941.	

9 Российский государственный архив новейшей истории (РГАНИ), Фонд 4, Секретариат ЦК КПСС, Опись 9, Дело 1356, Лист 90–91, С. Круглов – в Центральном комитет КПСС, 28. 7. 1955.

10 Табела је састављена на основу „Списка трофејних архивских фондова Југославије који се налазе на чувању у Централном државном специјалном архиву СССР и предају се Влади Федеративне Народне Републике Југославије”. Приликом израде табеле консултован је и Списак архивских фондова које је совјетска страна у августу 1956. предала југословенској (РГАНИ, Ф. 5, Общий отдел Центрального комитета Коммунистической партии Советского Союза, Оп. 28, Д. 342, Л. 285–286, Перечень трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР и передаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии; Архив Југославије (АЈ), Фонд 837, Кабинет Председника Републике, I–5–b/99–4, Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 27. 8. 1956.

6	Југословенско удружење жена са вишим образовањем	10	1932–1939.
7	Друштво пријатеља Велике Британије и САД у Југославији	4	1936–1940.
8	Масонска ложа „Побратим”, град Београд ¹¹	119	1890–1941.
9	Југословенска секција „Ротари-Интернационал”	114	1929–1939.
10.	Јеврејска религиозна општина града Сарајева	30	1932–1941.
Укупно:		2321	1890–1941.

Табела бр. 1: *Списак трофејних архивских фондова Југославије који су се налазили на чувању у Централном државном специјалном архиву СССР*

Као што можемо видети из табеле, у Централном државном специјалном архиву налазио се укупно 2321 предмет. Хронолошки посматрано, у питању су документи који су се односили на период од краја 19. века, односно од 1890. године, до периода када је Други светски рат захватио и Краљевину Југославију (1941. година). Највећи део архивског материјала односио се на документе дипломатских и конзуларних представништава КЈ из осам европских држава (један део тих докумената припадао је дипломатским представништвима Краљевине Србије у Француској, у периоду од 1901. године). Према подацима наведеним у табели, у Централном државном специјалном архиву чувала су се 1794 предмета који су настали током рада низа југословенских (и српских) дипломатских представништава и конзулата у Француској, Аустрији, Белгији, Немачкој, Данској, Португалији, Чехословачкој и Швајцарској. Осврћући се на ове материјале С. Н. Круглов је указивао на то да се највећи део тих докумената односио на „конзулска питања”. Радило се о преписци југословенских дипломатских представништава како са југословенским органима тако и са установама иностраних држава по различитим „конзулским питањима”, попут издавања виза, продужавања рока важења пасоша, запошљавања и школовања југословенских грађана, решавања питања у вези са добијањем пензија и слично.¹²

11 Српска слободно-зидарска ложа „Побратим” основана је у Београду 2. фебруара 1891. Иако је ова масонска ложа била основана поменутог датума, она има своју предисторију (сачувани су архивски документи у вези са овом ложом који потичу из октобра 1890). На скупштини свих масонских ложа новостворене југословенске државе, одржаној 9. јула 1919, ложа „Побратим” се ујединила са осталим ложама и формирана је Велика ложа Срба, Хрвата и Словенаца „Југославија”, чије седиште се налазило, такође, у Београду. Према подацима из 1936. године, ложа „Побратим” је била једна од 25 ложа које су чиниле Велику ложу „Југославија”. (Miloš Marić, Vasilije Kosić, *Masonske lože u Jugoslaviji 1919–1940. (1872–1958). Inventar sumarno-analitički*, Beograd (bez godine izdanja), str. VII–VIII, X).

12 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 90, С. Круглов – в Централный комитет КПСС, 28. 7. 1955; Исто, Л. 95, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на

Информишући државно руководство о наведеној проблематици, С. Н. Круглов је истакао да је мањи део докумената који су се чували у Централном државном специјалном архиву имао „дипломатски карактер”. У питању су биле различити ноте, шифровани телеграми, информативна писма и извештаји, као и разноврсна преписка која је била посвећена различитим питањима у вези са спољном политиком КЈ и њеним „политичким и трговинско-економским односима са низом европских држава”. Међу тим материјалима налазили су се, између осталог, извештаји Министарства иностраних послова Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије о међународним приликама за 1919, 1927. и 1938. годину, информативна писма и шифровани телеграми о унутрашњој и спољној политици више држава (Бугарска, Мађарска, Италија, Француска, Велика Британија, Италија, Сједињене Америчке Државе, Турска), као и документи посвећени билатералним односима КЈ са низом држава. Осим тога, међу документима који су се чували у Централном државном специјалном архиву налазили су се и материјали који су сведочили о југословенским ставовима и држању на Париској мировној конференцији одржаној 1919. године, као и различити извори о учешћу КЈ у раду Лиге народа и односу ове међународне организације према низу међународних проблема. Један део докумената сведочио је о трговинским односима Краљевине Југославије са низом европских држава, попут Француске, Немачке, Чехословачке, Белгије и Швајцарске. У питању је била преписка југословенских дипломатских представништава са установама КЈ, односно са органима и предузећима из поменутих држава. У материјалу који је припремљен за ЦК КПСС напоменуто је да се међу документима налазе и сведочанства о лицима која су била осумњичена за противдржавну делатност, као и да се један мањи део предмета односи на делатност Посланства Краљевине Србије у Француској у периоду од 1901. до 1917. године (информативни материјали о спољној политици иностраних држава, питање изградње железничке пруге од Дунава до Јадранског мора, политичке прилике у земљама које су биле непријатељски расположене према Антанти и др.).¹³

С. Н. Круглов је посебно истакао да се међу документима који су имали „дипломатски карактер” налазе и сведочанства која су могла „представљати интерес” за Москву. У питању су били документи о приликама у Совјетској Русији у периоду од 1917. до 1920. године, потом о ставовима Вашингтона по питању „совјетско-пољске границе” (1920), о позиву који је СССР добио за учешће на Женевској конференцији о разоружању, о обнови трговинских

хранени в Центральном государственном особом архиве СССР.

13 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 90, С. Круглов – в Центральном комитет КПСС, 28. 7. 1955; Исто, Л. 95–96, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР.

односа између „прве земље социјализма” и Велике Британије, о односима СССР-а и Мађарске (1923), о „југословенским стручњацима у СССР”, као и различита сведочанства о „белоимигрантима” (документи о помоћи коју су „врангеловци”, који су се налазили у Југославији, добили од Друштва Црвеног крста Француске, материјали о „Руском националном комитету” у Паризу и др.). Осим поменутог, у материјалима које је С. Н. Круглов послао у ЦК КПСС скренута је пажња надређених на то да се „у фондовима југословенских дипломатских представништава” налазе документи који се односе на источноевропске комунистичке државе, које су се налазиле у сфери интереса Москве. У такве документе спадала су сведочанства о „револуционарним” приликама у Бугарској 1923. године, у којима су помињани Георги Димитров и Васил Коларов, потом материјали о ставовима Софије према „македонском питању” и, уопште, различитим гледиштима Југославије и Бугарске о тој теми, као и документи о „тајном италијанско-бугарском споразуму о наоружавању Бугарске”. Уз поменуте документе, у наведену групу сведочанстава спадали су и материјали о различитим питањима из односа Краљевине Југославије са Албанијом, Бугарском, Мађарском и Румунијом, као и грађа о односима Бугарске са Грчком и Мађарском, Албаније са Турском, те Мађарске са Румунијом.¹⁴

Као што можемо видети из табеле, један мањи део грађе који се чувао у Централном државном специјалном архиву односио се на делатност војних изасланстава КЈ у Француској и Шпанији. Међу предметима који су посвећени „војној сарадњи са Француском” налазила се преписка југословенског војног аташеа са Генералштабом војске КЈ и са француским војним установама у периоду од 1921. до 1940. године. У тим документима су се налазила сведочанства о француским испорукама наоружања и војне опреме КЈ, размени искустава и информација између две војске, о обуци официра из Југославије у француским војним школама, проналасцима и усавршавању различитог наоружања и војне опреме, одликовањима француских официра орденима КЈ, утисцима и запажањима југословенских војних дипломата са вежби и маневара француске војске и приликом обилазака војних фабрика. У склопу материјала Војног изасланства у Француској налазили су се и документи – информације и извештаји – посвећени стању у оружаним снагама Француске, али и у војскама других држава. У предмету који је посвећен делатности југословенског војног аташеа у Шпанији чували су се документи посвећени приликама у шпанским војним снагама у периоду од 1930. до 1934. године.¹⁵

14 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 90–91, С. Круглов – в Централный комитет КПСС, 28. 7. 1955; Исто, Л. 96–97, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР.

15 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 90, С. Круглов – в Централный комитет КПСС, 28. 7.

У Централном државном специјалном архиву чувало се и 67 предмета који су проистекли из рада различитих полицијских и жандармеријских органа. У склопу тог материјала налазили су се, између осталог, спискови службеника, подаци о „сумњивим лицима”, шема са распоредом стражарских места на пругама, упутства за чување јавног реда и мира, мобилизациони распореди, преписка о вршењу службе, извештаји о приликама на територији појединих жандармеријских управа, попут Скопља, Охрида, Каменице, и други документи којим је био обухваћен период од деценију и по, од 1925. до 1940. године.¹⁶ Засебну целину, односно фонд у коме се налазило 15 предмета, чинила је Дирекција полиције Босне и Херцеговине. У склопу тог материјала, који се односио на период од 1919. до 1937. године, чували су се различити документи о политичким, друштвеним и спортским организацијама које су биле активне на простору Босне и Херцеговине. У питању су биле различите југословенске, „белоемигрантске”, јеврејске и немачке организације и удружења.¹⁷

У фонду издавачког предузећа „Нова Европа” из Загреба налазило се – као што можемо видети из табеле – 154 предмета у којима су чувани документи настали између 1906. и 1941. године. У пратећем материјалу који је С. Н. Круглов упутио у ЦК КПСС наведен је, међутим, нешто шири хронолошки оквир: 1900–1941.¹⁸ Међу материјалима овог издавачког предузећа и истоименог часописа који је оно издавало, налазила се преписка са установама из Југославије и иностранства, картотека сарадника и претплатника часописа, различити чланци и документи о пословним и финансијским питањима. У фонду су се чували и комплети часописа *Нова Европа* за период од 1921. до 1940. године, као и различите брошуре, књиге и периодичне публикације.¹⁹

У наредном фонду, фонду Југословенског удружења жена са вишим образовањем, чували су се информативни билтени и преписка коју је ово удружење водило са женским организацијама из Енглеске и Немачке у вези са припремом међународног конгреса жена, као и „други материјали” који су

1955; Исто, Л. 97–98, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР.

16 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 90, С. Круглов – в Центральном комитет КПСС, 28. 7. 1955; Исто, Л. 98, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР.

17 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 98, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР.

18 Као што можемо видети из наставка текста (Табела бр. 3), совјетска страна је на основу Примопредајног акта од 27. августа 1956. ФНРЈ предала 33 предмета који су обухватали период од 1919. до 1940. године (АЈ, 837, I–5–b/99–4, Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 27. 8. 1956).

19 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 98, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР.

се односили на период од 1932. до 1939. године.²⁰ Као што се може видети из табеле, фонд Друштва пријатеља Велике Британије и САД у Југославији имао је свега четири предмета и документе који су обухватили период од 1936. до 1940. године. У њему су се налазили извештаји о раду Друштва и преписка о различитим „организационим питањима”.²¹

Због негативног нацистичког става према масонима и притиска коме су они у Југославији били изложени током Другог светског рата,²² није изненађујуће то што су Немци из земље однели материјал масонске ложе „Побратим” из Београда. У фонду поменуте ложе, који је чуван у Централном државном специјалном архиву, било је 119 предмета у којима су се налазили документи који су обухватили полувековни период, од 1890. до 1941. године. Међу документима овог фонда било је извештаја, циркулара, протокола, појединих чланака и бројева различитих масонских часописа, преписка ложе „Препород” са другим југословенским и страним масонским ложама и „други материјали”.²³ Пажњу нациста привлачили су и ротаријанци,²⁴ за које се веровало да су блиски и тесно повезани са масонима. Као што је наведено у табели, у фонду Југословенске секције „Ротари-Интернационал” налазило се укупно 114 предмета, а документација се односила на период од 1929. до 1939. године. У склопу фонда чували су се протоколи са заседања Секције, сведочанства о члановима, као и различита „штампана издања”.²⁵ Због антисемитизма,²⁶ на мети нациста нашла се и грађа која се односила на југословенске Јевреје. У фонду „Јеврејска религиозна општина града Сарајева”, који се налазио у Централном државном специјалном архиву, налазило се 30 предмета. Радило се о преписци Општине о различитим – религиозним, финансијским и организационим – питањима, која су се односила на период од 1932. до 1941. године.²⁷

---

20 Исто, Л. 99.

21 Исто.

22 Надежда Јовановић, „Однос окупатора и квислинга према масонерији у Србији 1941–1942”, *Годишњак града Београда*, књ. XVIII, 1971, стр. 77–107; Исто, „Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године”, у: *НОР и револуција у Србији 1941–1945. Научни скуп посвећен 30-годишњици устанка, одржан на Златибору 25–26. септембра 1971.*, редакција: Јован Марјановић, Венцеслав Глишић и Милан Борковић, Београд 1972, стр. 201–213.

23 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 99, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР.

24 О ротарском покрету у КЈ, опширније: Момчило Павловић, „Ротаријанци – друштвена елита у Краљевини Југославији”, *Историја 20. века*, 2/2002, стр. 137–153.

25 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 99, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР.

26 Андреј Митровић, *Време нетрпеливих. Политичка историја великих држава Европе 1919–1919*, Подгорица 2004, стр. 213, 216, 220, 244–246, 250.

27 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 99, Обзор трофейных архивных фондов Югославии,

*

У документу који је С. Н. Круглов 28. јула 1955. упутио ЦК КПСС, а којим располажемо, поменута је само предаја заплених докумената који су се чували у Централном државном специјалном архиву.²⁸ Међутим, из докумената који потичу из наредних месеци, када је питање предаје заплених архивске грађе КЈ разматрано, види се да је – крајем јула или нешто касније – С. Н. Круглов предлагао да се Влади ФНРЈ предају документи који се чувају како у Централном државном специјалном архиву тако и у „архиву Министарства иностраних послова“.²⁹ Документи и фондови који су се чували у архиву Министарства иностраних послова доспели су ту из Министарства унутрашњих послова у марту 1948. године.³⁰ Пошто је предаја докумената из та два архива – од почетне идеје, преко процеса доношења одлуке до саме реализације – представљала једно питање, задржаћемо се овде на документацији, односно фондовима који су се чували у архиву Министарства иностраних послова СССР. На основу података из наредне табеле, може се видети о којој документацији је била реч.³¹

Редни број	Назив фонда	Број предмета	Крајњи датуми	
1	Дипломатска и конзуларна представништва Југославије	а) у Аустрији	215	1923–1940.
		б) у Белгији	120	1930–1940.
		в) у Немачкој	606	1922–1941.
		г) у Холандији	12	1940–1941.
		д) у Данској	3	1938–1939.
		ђ) у Француској	301	1922–1941.
		е) у Чехословачкој	220	1931–1938.
	ж) у Швајцарској	35	1929–1941.	

находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР.

- 28 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 90–91, С. Круглов – в Центральный комитет КПСС, 28. 7. 1955.
- 29 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 88, М. Яковлев, И.Виноградов – ЦК КПСС, 26. 8. 1955.
- 30 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 293, Краткий обзор трофейных югославских архивных фондов, находящихся на хранении в МИД СССР.
- 31 Табела је састављена на основу „Списка трофејних архивских фондова Југославије који се налазе на чувању у архиву Министарства иностраних послова СССР и предају се Влади Федеративне Народне Републике Југославије“ (РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 287, Перечень трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в архиве Министерства иностранных дел СССР и передаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии).

2	Војно изасланство у Француској	10	1923–1938.
3	Југословенско туристичко друштво „Путник”	3	1937–1939.
Укупно:		1525	1922–1941.

Табела бр. 2: *Списак трофејних архивских фондова Југославије који су се налазили на чувању у архиву Министарства иностраних послова СССР*

Из података наведених у табели можемо видети да је у архиву Министарства иностраних послова СССР чувана документација која се, пре свега, односила на различита дипломатска и конзуларна представништва КЈ у Европи. Посматрајући према броју предмета, релативни удео ове грађе био је још већи него што је то био случај у Централном државном специјалном архиву. Док је у Централном државном специјалном архиву на дипломатску и конзуларну грађу отпадало 1794 од укупно 2321 предмета (77,29%), таква документација чинила је чак 99,15% предмета (1512 од 1525) у архиву Министарства иностраних послова СССР. Осим тога, у архиву Министарства иностраних послова СССР била је похрањена и мања количина докумената Војног изасланства КЈ у Француској и Југословенског туристичког друштва „Путник”. Из других докумената се може видети да се грађа поменутог друштва, такође, односила на његову делатност у Француској, односно на Париско одељење „Путника”.³² Премда је у табели наведено да се документација југословенских дипломатских и конзуларних представништава у Француској односи на период од 1922. до 1941. године, у једном прегледу докумената који су се чували у Министарству иностраних послова СССР поменуто је да се тамо налазе и „материјали српске мисије у Француској” који су се односили на период од 1900. до 1918. године.³³ Као што смо видели из прве табеле, у Централном државном специјалном архиву су се чували материјали проистекли из рада Посланства Краљевине Србије у Француској, који су се односили на период од 1901. до 1917. године.³⁴ Пошто је према Споразуму од 27. августа 1956. Југославији предата документација дипломатских представништава у Француској која се односи на период од 1900. године,³⁵ могуће је – премда се

32 АЈ, 837, I-5-b/99-4, Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 27. 8. 1956.

33 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 293, Краткий обзор трофейных югославских архивных фондов, находящихся на хранении в МИД СССР.

34 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 96, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР; Исто, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 285, Перечень трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР и передаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии.

35 АЈ, 837, I-5-b/99-4, Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 27. 8. 1956.

из друге табеле то не види – да су и у архиву Министарства иностраних послова СССР чувани документи Посланства Краљевине Србије у Паризу.

Детаљнији поглед на садржај материјала и архивских фондова који су се чували у Министарству иностраних послова СССР нуди нам „кратки преглед” који је за надређене припремио руководиоца Одељења историјско-дипломатских архива Архивске управе Министарства иностраних послова СССР О. Соловјов. Као и у случају документације која се чувала у Централном државном специјалном архиву, већина докумената у фондовима дипломатских и конзуларних представништава КЈ у наведених осам држава представљала је преписку која се односила на издавање и продужавање рока важења пасоша, као и на остала „конзулска питања”. Осим поменутих материјала, и у архиву Министарства иностраних послова – као и у Централном државном специјалном архиву – налазио се одређен број предмета („око 199”) у којима се чувала „политичка документација”. У склопу тих материјала била су, на пример, сведочанства о: извршавању мировних споразума потписаних у Тријанону, Сен Жермену и Севру; разграничењу Југославије и Албаније 1921. године; југословенско-француском регулисању трошкова за превоз „белоемиграната” у Југославију; југословенско-бугарским пограничним конфликтима 1923. и 1924. године; обучавању југословенских официра у Француској (1927–1928); војним снагама Француске, Немачке и Италије (1925–1935); односима Аустрије са Великом Британијом и Француском средином тридесетих (1934–1935); активностима „хрватских емиграната – терориста у Аустрији” у периоду од 1931. до 1935; односима између Совјетског Савеза и Белгије (1935–1946); испорукама наоружања српској војсци и односима Краљевине Србије са чланицама Антанте током Првог светског рата. Завршавајући поменути извештај о грађи која се чувала у Министарству спољних послова, О. Соловјов је истакао да се „међу југословенским трофејним фондовима” могу наћи и „материјали антисовјетског карактера”.³⁶

*

Покренувши питање предаје Влади ФНРЈ трофејних архивских докумената КЈ, који су се чували у Централном државном специјалном архиву, министар С. Н. Круглов је у писму од 28. јула 1955. предлагао да Министарство иностраних послова, Комитет државне безбедности (рус. *Комитет государственной безопасности*, КГБ), Министарство одбране, Академија наука и Министарство унутрашњих послова СССР у року од месец дана размотре питање о могућности предаје поменутих архивских фондова Влади ФНРЈ и да доставе своје предлоге ЦК КПСС-у.³⁷ У складу са начином на који

36 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 293–294, Краткий обзор трофейных югославских архивных фондов, находящихся на хранении в МИД СССР.

37 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 90–91, С. Круглов – в Центральный комитет КПСС, 28. 7. 1955.

су доношене одлуке совјетског руководства – како на нивоу Секретаријата ЦК тако и на нивоу Президијума ЦК – партијски апарат је у наредном периоду радио на припреми материјала који је требало да омогуће руководиоцима да се детаљније информишу о разматраном питању пре гласања. Сарадници Одељења науке и Међународног одељења ЦК КПСС размотрили су предлог С. Н. Круглова и – изложивши у основним цртама који архивски фондови и материјали су се налазили у Централном државном специјалном архиву и архиву Министарства иностраних послова – предложили да се прихвати иницијатива Министарства унутрашњих послова о „предаји трофејних југословенских докумената”, с тим што је претходно требало „микрофилмовати документе” који су имали политички или научни интерес за Москву. Напоменувши да је и Министарство спољних послова сагласно са тим да се ФНРЈ предају документи који се чувају у њиховом архиву, службеници Одељења науке и Међународног одељења ЦК КПСС су предложили да „припрему архивских докумената за предају” изврше министарства унутрашњих и спољних послова и Академија наука СССР. Сматрали су да документи у року од два месеца могу да се припреме за предају, коју би требало извршити поводом десетогодишњице проглашења ФНРЈ, 29. новембра 1955.³⁸

На седници Секретаријата ЦК одржаној 6. септембра 1955. донета је одлука по питању „предаје Влади ФНРЈ трофејних архивских докумената” којом је предвиђено формирање Комисије која је требало да размотри то питање и да изнесе предлоге.³⁹ У прегледаним документима нисмо наишли на сам протокол са заседања Комисије, али нам је познат „пакет докумената” који су – у потпуности – били припремљени по обрасцу утврђеном за доношење одлука вишег партијског руководства. Конкретно, реч је о нацрту извештаја Комисије на коме су сви њени чланови били наведени, али не и потписани,⁴⁰ и пратећим документима који су били припремљени (спискови фондова из два архива са приказима њиховог садржаја, односно са кратким описом садржаја фондова),⁴¹ укључујући и нацрт саме одлуке коју је руковод-

38 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 88–89, М. Яковлев, И. Виноградов – ЦК КПСС, 26. 8. 1955.

39 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 87, Протокол №83 заседания Секретариата ЦК КПСС от 6 сентября 1955 г.

40 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 280–283, П. Поспелов, С. Круглов, В. Зорин, В. Хвостов, А. Топчиев, И. Виноградов и М. Яковлев – в Центральном комитет КПСС.

41 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 285–286, Перечень трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР и передаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии; Исто, Л. 287, Перечень трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в архиве Министерства иностранных дел СССР и передаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии; Исто, Л. 288–292, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном

ство требало односно могло да усвоји.⁴²

На основу поменутог нацрта извештаја, можемо рећи да су чланови Комисије сматрали да су материјали који су се чували у Централном државном специјалном архиву и архиву Министарства иностраних послова СССР били важни за „изучавање историје Југославије”, али да су се међу њима налазила и сведочанства која су „представљала научно-историјски и политички интерес за совјетску државу и земље народне демократије”, о чему је већ било речи у претходном делу текста. Комисија је сматрала да – „у интересу даљег јачања совјетско-југословенских односа” (!) – треба предати трофејне архивске фондове, с тим што је из њих требало изузети документе који су имали „антисовјетски садржај”, као и документацију чији садржај „није одговарао интересима земаља народне демократије”. Осим тога, требало је и фотокопирати документе који су имали „практичан и научно-историјски значај”, како за СССР тако и за земље „народне демократије”. Према мишљењу чланова Комисије, прегледање материјала и избор докумената требало је да изврше следећи органи и установе: 1) за фондове дипломатских и конзулских представништва: Министарство иностраних послова, Академија наука, Институт Маркса–Енгелса–Лењина–Стаљина (ИМЕЛС) и КГБ; 2) за фондове војних изасланстава: Министарство одбране; 3) за фондове полицијских и жандармеријских органа, масоне, ротаријанце, јеврејску религиозну општину града Сарајева и туристичко друштво „Путник”: КГБ; 4) за фондове издавачке куће „Нова Европа” и различитих југословенских друштвених организација: ИМЕЛС и Академија наука. Како би се тај посао успешно привео крају, Комисија је сматрала да поменути органи и установама треба доделити „30 квалификованих стручњака” који се служе одговарајућим страним језицима (српски, француски, енглески и немачки). У случају ангажовања поменутих стручњака, у Комисији су сматрали да читав посао прегледања, изузимања и фотокопирања одговарајућих докумената, односно „припреме архивских фондова за предају Влади ФНРЈ”, може да се заврши за четири месеца.⁴³

Читав тај „пакет докумената”, заједно са нацртом одлуке коју је требало да усвоји руководство, упућен је у ЦК КПСС 23. септембра 1955.⁴⁴ У доступним и прегледаним изворима нисмо успели да нађемо документе који

государственном особом архиве СССР; Исто, Л. 293–294, Краткий обзор трофейных югославских архивных фондов, находящихся на хранении в МИД СССР.

42 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 284, Постановление ЦК КПСС – Проект.

43 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 280–283, П. Поспелов, С. Круглов, В. Зорин, В. Хвостов, А. Топчиев, И. Виноградов и М. Яковлев – в Центральном комитет КПСС.

44 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 279, Сопроводительное письмо в Отдел ЦК КПСС тов. Антипову А. И. от И. о. начальника Главного архивного управления МВД СССР Л. Яковлева, 23 сентября 1955.

сведоче о томе да је одлука ЦК КПСС била донета, као ни материјале који нуде објашњење због чега је њено доношење одложено. После септембра 1955. уследио је вишемесечни застој на плану решавања овог питања. Од почетка 1956. године било је неколико иницијатива и предлога о предаји ФНРЈ архивске грађе која се чувала у СССР-у. Министарство унутрашњих послова се у јануару 1956. обратило совјетском руководству са предлогом да се још један део трофејних архивских докумената који су се налазили у Централном државном специјалном архиву преда ФНРЈ. Радило се о заплећеним документима немачких обавештајних и полицијских органа који су се односили на делатност Комунистичке партије Југославије и „народно-ослободилачку борбу југословенског народа против немачких и италијанских окупатора за време Другог светског рата”. У питању је био материјал који је обухватао период од 1921. до 1944. године и садржао „око 3000 листова”.⁴⁵ С друге стране, југословенски званичници су се средином 1956. интересовали о могућности предаје архивске грађе која се односила на историјат Комунистичке партије Југославије током међуратног периода. Током посете југословенске омладинске делегације СССР, њено руководство се распитивало за документе о омладинском покрету,⁴⁶ а приликом сусрета на врху Едвард Кардељ и Јосип Броз Тито су 18. јуна 1956. поставили Никити Сергејевичу Хрушчову питање предаје „партијске архиве”.⁴⁷ Међутим, сва та питања су разматрана и реализована независно од предаје трофејних фондова Краљевине Југославије.

После дужег застоја, управо у време посете југословенске делегације СССР-у, неколико дана пре поменутог разговора две делегације, совјетска страна је донела одлуку о предаји Влади ФНРЈ трофејних фондова КЈ. На нивоу Савета министара СССР решење је донето 15. јуна, а дан касније је и Президијум ЦК КПСС потврдио коначну одлуку „о предаји Влади ФНРЈ југословенских трофејних архивских фондова”. Документи које су „хитлеровци одвезли у Немачку у току Другог светског рата” а доспели у СССР као „трофеј совјетске армије” имали су – како су сматрали у Москви – „државни значај за ФНРЈ и представљали значајну вредност за изучавање историје земље у периоду од 1900. до 1941. године”.⁴⁸ Пар дана касније вођен је поме-

45 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 403, Л. 25, Заместитель министра МВД Петушков – ЦК КПСС, январь 1956.

46 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 403, Л. 135, Секретарь ЦК ВЛКСМ А. Шелепин – ЦК КПСС, 18 май 1956 г.

47 *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, док. 372, стр. 906.

48 АВП РФ, Ф. 0144, Оп. 41, Пк. 171, Д. 15, Л. 82, Записка МИД для А. А. Громыко (К. Левычкин, И. Земсков) от 19 июня 1956 г.; РГАНИ, Ф. 3, Политбюро ЦК КПСС, Оп. 14, Д. 34, Л. 64–65, Перечень югославских архивных фондов, передаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии; Исто, Л. 66, В Совете Министров СССР.

нути разговор „на врху”, а његов садржај је важан за шире сагледавање питања совјетске предаје архивских докумената ФНРЈ. Из речи Е. Кардеља и Ј. Б. Тита видело се да је за југословенску страну била битна пре свега документација која је сведочила о историјату комунистичке партије. „Добијање архива за нас је врло важно, пошто је код нас у земљи страдало много партијских архива”, истицао је југословенски председник. О ставу Москве по том и осталим сличним питањима упечатљиво сведоче речи Н. С. Хрушчова: „Ми ћемо вам предати све архиве које поседујемо.”⁴⁹

Ако имамо у виду наведене речи Н. С. Хрушчова, није изненађујуће што је одлука Президијума ЦК КПСС о предаји заплењених докумената КЈ била релативно брзо извршена. Извршавање читаве процедуре је на совјетској страни било поверено Министарству иностраних послова СССР, које је са Државним секретаријатом за иностране послове ФНРЈ требало да договори начин на који ће се извести примопредаја.⁵⁰ У Министарству иностраних послова СССР одмах су почели да разрађују различита техничка питања у вези са местом примопредаје (Москва) и начином на који иста треба да буде извршена, фотокопирањем дела докумената „у научне сврхе”, објављивањем одговарајуће изјаве у штампи, трошковима превоза, израдом нацрта примопредајног акта и слично.⁵¹ Дописом заменика министра иностраних послова Василија Васиљевича Кузњецова, који је датиран са 20. јуном 1956, Москва је и званично обавестила Београд о томе да је Влада СССР-а донела одлуку да се ФНРЈ преда „југословенски архивски материјал у количини од 4.828 предмета који се налази на чувању у државним архивама СССРа”.⁵² Поменути допис је совјетски амбасадор Николај Павлович Фирјубин у јулу предао државном секретару за иностране послове Кочи Поповићу. Одређена питања у вези са примопредајом била су брзо и лако договорена (југословенска сагласност да совјетска страна „сними део материјала ради научног рада”, договор да архивске фондове у Москви преузме југословенски амбасадор Вељко Мићуновић), али су неке ствари, попут

49 *Југословенско-совјетски односи 1945–1956*, док. 372, стр. 906.

50 АЈ, 837, I–5–b/99–4, О передаче Правительству ФНРЮ югославских архивных материалов, находящихся на хранении в СССР, В. Кузнецов, 20 июня 1956 г; Исто, Предаја Влади ФНРЈ Југословенских архивских материјала који се налазе на чувању у СССР, В. Кузњецов, 20. 6. 1956.

51 Архив внешней политики Российской Федерации (АВП РФ), Фонд 0144, Реферата для Югославии, Опись 41, Папка 171, Дело 15, Лист 82–83, Записка МИД для А. А. Громыко (К. Левычкин, И. Земсков) от 19 июня 1956 г; Исто, Л. 84, Памятная записка – Проект.

52 АЈ, 837, I–5–b/99–4, О передаче Правительству ФНРЮ югославских архивных материалов, находящихся на хранении в СССР, В. Кузнецов, 20 июня 1956 г; Исто, Предаја Влади ФНРЈ Југословенских архивских материјала који се налазе на чувању у СССР, В. Кузњецов, 20. 6. 1956.

трошкова превоза, решене тек у августу. Наиме, Москва је из начелних разлога (на тај начин је наведено питање решавано приликом повратка трофејних докумената у треће земље) инсистирала на томе да југословенска страна сноси трошкове превоза, са чиме се Београд сагласио тек у августу.⁵³

Коначно, када су сви детаљи били утаначени, приступило се потписивању Примопредајног акта које је извршено 27. августа 1956. у Министарству иностраних послова СССР у Москви. Са совјетске стране акт је потписао заменик министра иностраних послова Николај Семјонович Патоличев, а са југословенске изванредни и опуномоћени амбасадор ФНРЈ у СССР-у Вељко Мићуновић. Осим поменутих званичника, потписивању су присуствовали и други „одговорни сарадници” совјетског Министарства иностраних послова, југословенске амбасаде у Москви и Главне архивске управе Министарства унутрашњих послова СССР. У прегледаним материјалима нисмо наишли на сведочанства о говору који је Н. С. Патоличев одржао током церемоније уприличене поводом потписивања акта, али нам је познат нацрт који је за њега припремљен у Министарству иностраних послова СССР. Поменути нацрт говора био је у потпуности у складу са одлуком коју је средином јуна донео Президијум ЦК КПСС-а и садржајем самог Примопредајног акта. Може се претпоставити да се 27. августа 1956. Н. С. Патоличев држао поменутог нацрта, а извесно је да његов садржај у потпуности одговарао совјетском виђењу целокупног питања. На основу поменутог нацрта, можемо претпоставити да се Н. С. Патоличев током церемоније 27. августа укратко осврнуо на предмет примопредаје („југословенски документарни материјали које су хитлеровци одвукли из Југославије у Немачку за време Другог светског рата и који су доспели у СССР у својству трофеја Совјетске армије”), садржај архивских фондова и њихову важност за проучавање историје југословенских народа током периода на који се односила грађа (1900–1941), о чему је већ било речи, те да је на крају говора изразио уверење да ће одлука о предаји архивских фондова ФНРЈ допринети развоју „непосредних веза и контаката између совјетских и југословенских научника и научних установа”, односно да ће поспешити „даље јачање пријатељских односа између Совјетског Савеза и Југославије”.⁵⁴

53 АЈ, 837, I-5-b/99-4, Забелешка о разговору државног секретара Коче Поповића са совјетским амбасадором Фирјубином, 9. 7. 1956; Исто, Забелешка о разговору државног подсекретара за иностране послове Добривоја Видића са совјетским амбасадором Фирјубином, 10. 7. 1956; АВП РФ, Ф. 0144, Оп. 41, Пк. 171, Д. 15, Л. 73, И. Замчевский, Е. Гармаш – Н. С. Патоличеву, 17 августа 1956; Исто, Л. 82, Записка МИД для А. А. Громько (К. Левычкин, И. Земсков) от 19 июня 1956 г.

54 АЈ, 837, I-5-b/99-4, Примопредајни акт, 27. 8. 1956; АВП РФ, Ф. 0144, Оп. 41, Пк. 171, Д. 15, Л. 79–80, Проект выступления Н. С. Патоличева: „СССР предаје Југославији документацију коју су запленили Немци. Акт о предаји потписан у Москви”, *Борба*, 28.

Најважнији део потписаног Примопредајног акта представљао је његов прилог: „Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије”.⁵⁵ Из следеће табеле можемо видети садржај тог списка који је, у суштини, настао обједињавањем помених спискова архивских фондова који су се чували у Централном државном специјалном архиву и архиву Министарства иностраних послова СССР, с тим што су постојале и одређене разлике које су настале током припреме тих фондова за предају ФНРЈ.⁵⁶

Редни број	Назив фонда	Број предмета	Крајњи датуми архивске грађе
Дипломатска и конзуларна представништва Југославије			
1	Посланство у Аустрији	147	1919–1941.
2	Генерални конзулат у Бечу	328	1938–1941.
3	Генерални конзулат у Грацу	252	1928–1941.
4	Конзулат у Салцбургу	10	1931–1936.
5	Конзулат у Целовцу	15	1922–1940.
6	Посланство у Белгији и Луксембургу	354	1929–1941.
7	Генерални конзулат у Лијежу	1	1931–1932.
8	Посланство у Немачкој	526	1927–1941.
9	Генерални конзулат у Хамбургу	65	1938–1941.
10	Генерални конзулат у Минхену	8	1940–1941.
11	Генерални конзулат у Франкфурту на Мајни	41	1924–1939.
12	Конзулат у ХанOVERу	4	1933–1934.
13	Конзулат у Дизелдорфу	485	1921–1941.
14	Генерални конзулат у Ротердаму	22	1940–1941.
15	Генерални конзулат у Копенхагену	7	1936–1939.
16	Генерални конзулат у Лисабону	5	1921–1933.
17	Посланство у Француској (укључујући и посланство Краљевине Србије у Француској)	1021	1900–1941.
18	Генерални конзулат у Лилу	103	1932–1941.
19	Конзулат у Мецу	26	1931–1940.
20	Посланство у Чехословачкој	342	1929–1940.
21	Генерални конзулат у Прагу	234	1930–1941.

8. 1956, стр. 3; „Передача Правительству Федеративной Народной Республики Югославии югославских архивных фондов”, *Правда*, 28. 8. 1956, стр. 4.

55 АЈ, 837, I-5-b/99-4, Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 27. 8. 1956.

56 Табела је састављена на основу података наведених у „Списку југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије” који представља прилог примопредајног акта састављеног у Москви 27. августа 1956. године (АЈ, 837, I-5-b/99-4, Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 27. 8. 1956).

22	Конзулат у Брну	12	1934–1940.
23	Посланство у Швајцарској	101	1914–1940.
24	Разни материјали дипломатских представништва	13	1930–1940.
Полицијски и жандармеријски органи Краљевине Југославије			
25	Управа полиције града Сарајева	28	1909–1940.
26	Дирекција полиције Босне и Херцеговине, град Сарајево	12	1919–1937.
27	Материјали жандармеријских управа у градовима Охрид, Кичево, Куманово и другим местима ⁵⁷	43	1927–1940.
Разне установе и друштвене организације Југославије			
28	Париско одељење Југословенског туристичког друштва „Путник”	14	1937–1940.
29	Издавачко предузеће и редакција часописа „Нова Европа”, град Загреб	33	1919–1940.
30	Друштво пријатеља Велике Британије и САД у Југославији	4	1936–1939.
31	Југословенско удружење жена са вишим образовањем	14	1932–1939.
32	Југословенска секција „Ротари-Интернационал”	369	1934–1939.
33	Масонска ложа „Побратим”, град Београд	112	1900–1935.
34	Јеврејске религиозне општине града Сарајева	3	1935–1940.
35	Велика ложа Југославије јеврејског ордена Бене Берит, ⁵⁸ град Београд	35	1913–1941.
36	Разни материјали различитих југословенских установа	39	1918–1940.
Укупно:		4828 предмета	1900–1941.

Табела бр. 3: *Списак југословенских архивских фондова који су предати Влади Федеративне Народне Републике Југославије*

57 У „Списку југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије”, на основу кога смо саставили ову табелу, наводи се још једно место: „Св. Иле”. У једном другом списку, који прати документ о предаји архивских материјала који је Министарство иностраних послова СССР саставило 20. јуна 1956, наводи се – на руском – такође: „Св. Иле”. У преводу овог документа на српски, назив тог места је пак наведен као: „Шент Иљ” (АЈ, 837, I–5–b/99–4, Перечень југославских архивних фондов, предаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии, 20. 6. 1956; Исто, Списак југословенских архивских фондова који се предаје Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 20. 6. 1956; Исто, Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 27. 8. 1956). На основу поменутог, и увида у називе насељених места у Краљевини Југославији током наведеног периода, не можемо са сигурношћу да кажемо да ли је реч о месту Шент Иљ (в Словенских Горицах) или се пак ради о местима Свети Иљ под Турјаком или Свети Иљ при Велењу (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, Knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Београд 1938, 136).

58 У документу је наведено „Бне–Брис”. У Израелу се употребљава назив „Бне Брит”, а на енглеском и немачком говорном подручју: „Б’нај Б’рит”. Пошто је у Србији и Југославији у том периоду говорено и писано Бене Берит, а исти назив прихваћен је и

Као што можемо видети из табеле, у 36 архивских фондова налазило се укупно 4828 предмета са документима који су обухватили период од 1900. до 1941. године. У наведеним фондовима налазила се, као што смо помињали, документација „бивших југословенских претставништава у неким европским земљама и разни материјали југословенских друштава и удружења”.⁵⁹ У штампи је било истакнуто да је „од свега [...] најважнија архива посланства Краљевине Србије и бивше Југославије у Паризу која обухвата период од 1905[...] године до 1940[...] године”.⁶⁰ Премда је списак архивских фондова за предају ФНРЈ који је приказан у горњој табели, у суштини, настао спајањем спискова фондова који су чувани у Централном државном специјалном архиву (Табела бр. 1) и архиву Министарства иностраних послова СССР (Табела бр. 2), увид у бројеве предмета и фондова и поређење података показују да су совјетски архивисти не само прегледали, копирали и изузимали одређене документе, већ и на другачији начин груписали предмете. Док се у Централном државном специјалном архиву налазио 2321 предмет, а у архиву Министарства иностраних послова 1525 предмета, совјетска страна је, као што видимо из горње табеле, ФНРЈ предала 4828 предмета, чак 982 предмета више него што се налазило у поменутом два архива заједно (3846). Лако се може уочити и да је број фондова у Примопредајном акту био већи од броја фондова који су се чували у Централном државном специјалном архиву и архиву Министарства иностраних послова СССР.⁶¹

Увид у бројеве предмета појединих фондова показује да је број предмета у неким фондовима, попут фонда Југословенске секције „Ротари-Интернационал”, знатно повећан (114 наспрам 369 предмета). С друге стране, хронолошке границе предатог материјала (1934–1939) из поменутог фон-

---

у историографији, определили смо се за ту варијанту у табели. Ложа Бене Берит (Синови Савеза) или, прецизније, Независног ордена Бене Берит је у Краљевини Србији основана 1911. године. Опширније о њеном деловању: Andrija Radenić, „Bene Berit u Srbiji i Jugoslaviji”, *Zbornik 7. Studije, arhivska i memoarska građa o Jevrejima Jugoslavije*, Београд 1997, стр. 3–71.

59 „СССР предаје Југославији документацију коју су запленили Немци. Акт о предаји потписан у Москви”, *Борба*, 28. 8. 1956, стр. 3.

60 „Враћање југословенске архиве из Совјетског Савеза”, *Политика*, 22. 9. 1956, стр. 2.

61 Упоредити: РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 285–286, Перечень трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР и передаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии; Исто, Л. 287, Перечень трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в архиве Министерства иностранных дел СССР и передаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии; АЈ, 837, 1–5–b/99–4, Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 27. 8. 1956.

да биле су уже од документације која се чувала у Централном државном специјалном архиву (1929–1939), што нам пак указује да је – иако је број предмета повећан – одређени материјал могао бити изостављен.⁶² Хронолошке границе се у овом случају, ипак, не могу користити као сасвим поуздан показатељ због тога што се међу документима фонда „Rotary internacional – 77 district”, који се чува у Архиву Југославије и који је настао од фонда који је ФНРЈ добила на основу Примопредајног акта од 27. августа 1956, налазе и поједини документи који обухватају не само период од 1929. до 1933 већ и раније године, почевши од 1924. Пошто се највећи део докумената из овог фонда односи на средину и другу половину тридесетих,⁶³ може се претпоставити да су током припреме материјала за предају појединачна сведочанства из двадесетих занемарена приликом одређивања хронолошких граница фонда.

Наспрам поменутог случаја са фондом Југословенске секције „Ротари-Интернационал” и опште тежње за повећањем броја предмета, која је пратила припрему материјала за предају, поређење података из табела показује да су из неких фондова могли бити изузимани одређени документи. На пример, фонд „Нове Европе” је у Централном државном специјалном архиву имао укупно 154 предмета, а ФНРЈ су била предата 33 предмета. Да се у овом случају није морало радити о „укрупњавању” предмета, може се видети и по ужим хронолошким границама материјала из фонда који је предат (1919–1940), у односу на документе који су се чували у Централном државном специјалном архиву (1906–1941).⁶⁴ Ипак, као што смо из примера са фондом Југословенске секције „Ротари-Интернационал” могли видети, наведене хронолошке границе не можемо користити као сасвим поуздан показатељ. У случају овог фонда, на додатан опрез упућује и то што се у документима наводио и нешто шири временски оквир (1900–1941).⁶⁵

У српској архивистичкој литератури и историографији могу се наћи подаци о томе да су у Москви остали „Обједињени архивски фонд

62 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 285–286, Перечень трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР и передаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии; АЈ, 837, I–5–b/99–4, Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 27. 8. 1956.

63 Василије Косић, *Rotary internacional – 77 district. 1928–1940 (1924–1940), Инвентар*, Београд (без године издања).

64 РГАНИ, Ф. 5, Оп. 28, Д. 342, Л. 285–286, Перечень трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР и передаваемых Правительству Федеративной Народной Республики Югославии; АЈ, 837, I–5–b/99–4, Списак југословенских архивних фондова који се предају Влади Федеративне Народне Републике Југославије, 27. 8. 1956.

65 РГАНИ, Ф. 4, Оп. 9, Д. 1356, Л. 98, Обзор трофейных архивных фондов Югославии, находящихся на хранении в Центральном государственном особом архиве СССР.

југословенских дипломатских и конзуларних представништава у разним земљама” који садржи „245 јединица описа” („око 4,10 дужних метара”), фонд „Југословенске масонске ложе” у коме се налази „12 јединица описа” („0,15 дужних метара”) и други слични фондови. За одређене фондове који су 1956. предати ФНРЈ, попут фонда Југословенске секције „Ротари-Интернационал”, може се прочитати да се „други део” докумената из тог фонда „још увек [...] налази у Москви”.⁶⁶ На основу доступних докумената совјетске провенијенције не може се прецизно рећи која количина докумената је била изузета и шта је све изостављено, али се – на основу материјала које смо користили приликом писања чланка – може претпоставити да су, пре свега, у питању били документи који се односе на СССР, „белоимигранте” и земље „народне демократије”. Општи утисак који се може стећи приликом читања доступних совјетских докумената јесте да није било неког већег изузимања материјала, али би се прецизнији одговори на то питање могли дати тек после појаве нових сведочанстава и упоредног истраживања грађе која је предата ФНРЈ (и налази се у архивима у Републици Србији) и материјала који се чувају у Москви (један део докумената свакако чине копије које су прављене приликом припреме фондова за предају).⁶⁷

*

Предмети из поменутих 36 фондова били су груписани у 1560 свежњева и упаковани у 100 дрвених сандука. На совјетској страни су сматрали да је за њихов превоз потребан један „пулмановски” или два обична железничка вагона. У Главној архивској управи Министарства унутрашњих послова СССР, која је вршила „техничку припрему” за предају архивских фондова, сматрали су да ће се сви послови у вези са паковањем и отпремањем бити завршени до 10. септембра 1956.⁶⁸ Према подацима из штампе, преузети архивски фондови су се крајем септембра налазили у Амбасади ФНРЈ у Москви и очекивало се да ће „ускоро” бити упућени у Југославију.⁶⁹ После транспорта у Југославију поменута грађа је била разврставана и доспевала је у различите установе (Дипломатски архив, Архив Србије и др.). Преко Државног секретаријата иностраних послова ФНРЈ један део тог материјала (73 пакета) 1961. године је доспео у Архив Југославије. Током седамдесетих су у Архиву Југославије од тог материјала формиран фонд „Масонске ложе у Југославији” и фонд „Ротари интернационал – 77 дистрикт”.⁷⁰

66 *Архив Југославије 1950–2000*, стр. 190; М. Павловић, *нав. дело*, стр. 137, нап. 1.

67 Р. Рађеновић, *нав. дело*, стр. 98–99, 104; *Архив Југославије 1950–2000*, стр. 189, 190.

68 АВП РФ, Ф. 0144, Оп. 41, Пк. 171, Д. 15, Л. 81, Справка о передаваемых правительству ФНРЮ югославских архивных материалов, 25 августа 1956 года.

69 „Враћање југословенске архиве из Совјетског Савеза”, *Политика*, 22. 9. 1956, стр. 2.

70 Р. Рађеновић, *нав. дело*, стр. 98–99; *Архив Југославије 1950–2000*, стр. 189; В. Косић, *нав. дело*, стр. X; М. Марић, V. Kosić, *nav. delo*, str. XIII.

*

Немачко држање у погледу југословенске архивске грађе током Другог светског рата, које је било планско и подразумевало систематску пљачку, уништавање и злоупотребу (објављивање публикација тенденциозног садржаја), било је у складу са познатом паролом из Орвелове „1984” : „Ко контролише прошлост, контролише будућност; ко контролише садашњост, контролише прошлост.”⁷¹ Пошто су се наведене ствари понављале током 20. века, а у новије време су биле видне и одређене ревизионистичке тенденције⁷² које одговарају духу наведене политике, само у мирнодопским условима, можемо рећи да питања у вези са наведеном проблематиком заслужују пажњу историчара. Током 2025. године могла су се уочити одређена „кретања” на том плану. Издавачка кућа „Прометеј” и Архив Војводине објавили су ново издање изузетно значајне студије Војислава Јовановића Марамбоа о нацистичком пљачкању југословенских архива током Другог светског рата.⁷³ На IX међународном архивистичком саветовању „Шабач 2025” двоје колега из Војног архива у Београду, Душан Гутеша и Сузана Миленковић, имали су запажено излагање на тему „Архивска грађа у ратним околностима: искуства из савремене историје Србије и нормативни оквири”, у коме је обрађен низ питања у вези са пљачкањем, уништавањем и злоупотребом архивске грађе током два светска сукоба и НАТО агресије 1999. године, а које ће бити објављено у зборнику радова.⁷⁴ Наш чланак представља још један допринос потпунијем сагледавању поменуте тематике и осветљава један сегмент овог питања (повратак архивских фондова које је Црвена армија запленила у Немачкој) који до сада није привлачио већу пажњу истраживача.

Извори и литература

Архив Југославије:

Фонд 837, Кабинет Председника Републике

Архив внешней политики Российской Федерации:

Фонд 0144, Реферада для Югославии

71 Џорџ Орвел, *1984*, Београд 2010, стр. 69.

72 Миле Бјелајац, *1914–2014: зашто ревизија? Мењање оцена о узроцима Првог води ревизији оцена о узроцима Другог светског рата*, Нови Сад – Београд 2019.

73 В. М. Јовановић Марамбо, *Украдена историја. Аустријска пљачка југословенских архива у Другом светском рату*, Нови Сад 2025.

74 Д. Гутеша, С. Миленковић, *нав. дело*.

Российский государственный архив новейшей истории:

Фонд 3, Политбюро ЦК КПСС

Фонд 4, Секретариат ЦК КПСС

Фонд 5, Общий отдел Центрального комитета Коммунистической партии Советского Союза

Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931 godine, Knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Београд 1938.

Југославија–СССР. Сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР 1946–1964, том 1, одговорни приређивач Љубодраг Димић, Београд 2014.

Југословенско-совјетски односи 1945–1956. Зборник докумената, приредили: Љ. Димић, М. Милошевић, Ђ. Борозан, И. Бухаркин, Л. Внукова, Ј. Зеленко, М. Кравченко и В. Сољански, Београд 2010.

Pomirenje Jugoslavije i SSSR-a 1953–1955. Tematska zbirka dokumenata. Drugo izdanje, priredio Radoica Luburić, Podgorica 2007.

Борба

Политика

Правда

Аникеев, Анатолий Семёнович, *Как Тито от Сталина ушел: Югославия, СССР и США и начальный период «холодной войны» (1945–1957)*, Москва 2002.

Архив Југославије 1950–2000, главни и одговорни уредник Јован П. Поповић, Београд 2000.

Bečić, Darko, *Jugoslavija u Hladnom ratu. Odnosi s velikim silama 1949–1955*, Zagreb 1988.

Бјелајац, Миле, *1914–2014: зашто ревизија? Мењање оцена о узроцима Првог води ревизији оцена о узроцима Другог светског рата*, Нови Сад – Београд 2019.

Bogetić, Dragan, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955. Jugoslovensko približavanje NATO-u*, Београд 2000.

Vukmanović-Tempo, Svetozar, *Revolucija koja teče. Memoari, Knjiga četvrta*, Zagreb–Ljubljana 1982.

Гутеша, Душан, Миленковић, Сузана, „Архивска грађа у ратним околностима: искуства из савремене историје Србије и нормативни оквири” (рад у рукопису).

Dimić, Ljubodrag, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi u 1954. godini (hronologija događaja)”, u: *Balkan posle Drugog svetskog rata. Zbornik radova sa naučnog skupa*, одговорни уредник Петар Каћавенда, Београд 1996, стр. 155–165.

Димић, Љубодраг, „Јосип Броз и Никита Сергејевич Хрушчов: разговори у Београду 27. мај–2. јун 1955”, *Историјски гласник*, 1–2, 1997, стр. 35–68.

Dimić, Ljubodrag, „Josip Broz, Nikita Sergejevič Hruščov i mađarsko pitanje 1955–1956”, *Tokovi istorije*, 1–4/1998, стр. 23–59.

Dimić, Ljubodrag, „Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1953–1956: zблиženje, pomirenje, razočaranje”, u: *Jugoslovensko-sovjetski sukob 1948. godine. Zbornik radova sa naučnog skupa*, odgovorni urednik Petar Kačavenda, Beograd 1999, str. 279–293.

Dimić, Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat. Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*, Beograd 2014.

Димић, Љубодраг, *Тито и Совјети 1944–1980 (Стаљин, Хрушчов, Брежњев)*, Вишеград 2024.

Dragović, Ivan R., *Neka ostane zapisano. Bilo je to ovako*, Beograd 2000.

Едемскиј, Андрей Борисович, *От конфликта к нормализации. Советско-югославские отношения в 1953–1956 годах*, Москва 2008.

Едемски, Андреј Борисович, Нинковић, Момир Н., „Обнављање културне сарадње Југославије и Совјетског Савеза 1954. године”, *Архив*, 1–2/2019, стр. 177–198.

Edemski, Andrej Borisovič, Ninković, Momir N., „’Misija dobre volje’. Dobrica Ćosić na Drugom svesaveznom kongresu sovjetskih književnika (15–26. decembar 1954)”, *Istorija 20. veka*, 2/2019, str. 195–216.

Живковић, Никола, *Новчана привреда као облик експлоатације и пљачка злата, архива и културних добара Југославије 1941–1945.*, Београд 1994.

Јовановић Марамбо, Војислав М., *Потрага за украденом историјом. Извештај о пљачки српских историјских докумената у Другом светском рату и настојањима да се врате Србији*, Београд 2010.

Јовановић Марамбо, Војислав М., *Украдена историја. Аустријска пљачка југословенских архива у Другом светском рату*, Нови Сад 2025.

Јовановић, Надежда, „Однос окупатора и квислинга према масонерији у Србији 1941–1942”, *Годишњак града Београда*, књ. XVIII, 1971, стр. 77–107.

Јовановић, Надежда, „Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године”, у: *НОР и револуција у Србији 1941–1945. Научни скуп посвећен 30-годишњици устанка, одржан на Златибору 25–26. септембра 1971*, редакција: Јован Марјановић, Венцеслав Глишић и Милан Борковић, Београд 1972, стр. 201–213.

Kardelj, Edvard, *Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije 1944–1957. Sećanja*, Ljubljana–Beograd 1980.

Косић, Василије, *Rotary internacional – 77 district. 1928–1940 (1924–1940)*, *Инвентар*, Београд (без године издања).

Marić, Miloš, Kosić, Vasilije, *Masonske lože u Jugoslaviji 1919–1940 (1872–1958). Inventar sumarno-analitički*, Beograd (bez godine izdanja).

Milatović, Arso, *Pet diplomatskih misija, Rim–Sofija Tirana*, 1, Ljubljana–Zagreb 1985.

Митровић, Андреј, *Време нетрпељивих. Политичка историја великих држава Европе 1919–1919*, Подгорица 2004.

Нинковић, Момир Н., *Економски односи Југославије и Совјетског Савеза (1945–1964)*, докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју, 2023.

Орвел, Џорџ, 1984, Београд 2010.

Павловић, Момчило, „Ротаријанци – друштвена елита у Краљевини Југославији”, *Историја 20. века*, 2/2002, стр. 137–153.

Pelikan, Jan, „Југославија и Источни блок 1953. године”, у: *Balkan posle Drugog svetskog rata. Zbornik radova sa naučnog skupa*, одговорни уредник Петар Каћавенда, Београд 1996, стр. 98–116.

Pelikán, Jan, *Jugoslávie a východní blok 1953–1958*, Praha 2001.

Pelikan, Jan, „The Yugoslav state visit to the Soviet Union, June 1956”, у: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961. Zbornik radova*, одговорни уредник Слободан Селинић, Београд 2008, стр. 93–117.

Petrović, Vladimir, *Titova lična diplomatija. Studije i dokumentarni prilozi*, Београд 2010.

Петровић, Ненад Ж., *Војна сарадња Југославије са Совјетским Савезом 1953–1964. године. Поглед из Београда*, Београд 2016.

Radenić, Andrija, „Bene Berit u Srbiji i Jugoslaviji”, *Zbornik 7. Studije, arhivska i memoarska građa o Jevrejima Jugoslavije*, Београд 1997, стр. 3–71.

Рађеновић, Ранка, „Истраживања архивске грађе у другим архивима у земљи и иностранству ради допуне и комплетирања фондова Архива Југославије”, *Архив Југославије 1950–1995*, главни и одговорни уредник Јован Поповић, Београд 1995, стр. 97–104.

Strogo pov. 1955–1958. Neobjavljeni rukopis Veljka Vlahovića, Београд 1998.

Таубман, Уилјам, *Хрущев*, Москва 2008.

Terzić, Milan, „Preservation of Ideological Identity: The Normalization of Soviet-Yugoslav Relations after Stalin’s Death”, у: *The Balkans in the Cold War. Balkan Federations, Cominform, Yugoslav-Soviet conflict*, Edited by Vojislav G. Pavlović, Belgrade 2011, стр. 233–242.

Tripković, Đoko, „Normalizacija jugoslovensko-sovjetskih diplomatskih odnosa 1953. године”, *Istorija 20. veka*, бр. 1/1994, стр. 111–122.

Tripković, Đoko, „Uspon i pad jugoslovensko-sovjetskih odnosa 1956. године”, *Istorija 20. veka*, бр. 2/1998, стр. 129–141.

Трипковић, Ђоко, „XX конгрес Комунистичке партије Совјетског Савеза и југословенско-совјетски односи”, *Архив*, бр. 2/2001, стр. 200–214.

Фрусенко, Александр, Нафтали, Тимоти, *«Холодна војна» Хрущева. Тайная история противника Америки*, Москва 2018.

Хрущев, Никита Сергеевич, *Воспоминания. Время. Люди. Власть*, Книга 2, Москва 2016.

Andrey Borisovich Edemskiy, Momir N. Ninković

Belgrade–Berlin–Moscow–Belgrade.

*The issue of the handover of archival materials of the Kingdom of Yugoslavia seized
by the Soviet Union in Germany during the Second World War
(1955–1956)*

Summary

Archival materials looted by the Germans from Yugoslavia during World War II were returned to the country in various ways and on different occasions. Some of the archival collections and documents taken from Yugoslavia were seized by the Red Army in Germany at the end of World War II. Most of these materials related to documents from the diplomatic and consular missions of the Kingdom of Yugoslavia in several European countries (France, Czechoslovakia, Germany, Austria, Belgium, the Netherlands, Luxembourg, Portugal, Switzerland, Denmark). A smaller portion belonged to military delegations (France, Spain), police and gendarmerie bodies, and various social, religious, and Masonic organisations of the Kingdom of Yugoslavia (Yugoslav Tourist Association “Putnik”, Publishing Company “Nova Evropa”, Society of Friends of Great Britain and the USA in Yugoslavia, Yugoslav Association of Women with Higher Education, Yugoslav Section “Rotary-International”, Masonic Lodge “Pobratim”, Jewish Religious Communities of the City of Sarajevo, Grand Lodge of Yugoslavia of the Jewish Order Bene Berit (B’nai B’rith), etc.). Part of the confiscated collections was kept in the Central State Special Archive, and the rest in the archive of the USSR Ministry of Foreign Affairs. During the normalisation of Yugoslav-Soviet relations in the mid-1950s, the issue of returning these trophy collections was raised and resolved. When deciding to hand over the trophy archival collections, Moscow was motivated by the desire to “further strengthen Soviet-Yugoslav relations” and to provide assistance to Yugoslav scientists, archivists, and historians. The initiative to return the documents came from the USSR Ministry of Internal Affairs at the end of July 1955, and the matter was settled by signing the Handover Act on 27 August 1956 in Moscow. The 4,828 items handed over to the Federal People’s Republic of Yugoslavia contained documents relating to the period from 1900 to 1941. The largest and most significant part of the material concerned the documents of the Legations of the Kingdom of Serbia and the Kingdom of Yugoslavia in Paris. After their return to Yugoslavia, the collections were distributed to various archival institutions, including the Archives of Yugoslavia. This work was based on documents stored in the archives of the Republic of Serbia and the Russian Federation, as well as relevant literature and periodicals.

Андреј Борисович Едемскиј, Момир Н. Нинковић

Белград–Берлин–Москва–Белград.

*Вопрос о передаче архивных материалов Королевства Югославии,
конфискованных Советским Союзом в Германии во время Второй мировой войны
(1955–1956)*

Резюме

Архивные материалы, расхищенные и вывезенные немцами из Югославии во время Второй мировой войны, были возвращены в страну разными способами и при разных обстоятельствах. Часть архивных фондов и документов, вывезенных из Югославии, была изъята Красной Армией в Германии в конце Второй мировой войны. Большая часть этих материалов представляла собой документы дипломатических и консульских представительств Королевства Югославии в ряде европейских стран (Франция, Чехословакия, Германия, Австрия, Бельгия, Нидерланды, Люксембург, Португалия, Швейцария, Дания). Меньшая часть принадлежала военным представительствам (Франция, Испания), полиции и жандармерии, а также различным общественным, религиозным и масонским организациям Королевства Югославии (Югославское туристическое общество «Путник», издательство «Нова Европа», Общество друзей Великобритании и США в Югославии, Югославский союз женщин с высшим образованием, Югославское отделение «Ротари Интернешнл», масонская ложа «Побратим», еврейские религиозные общины города Сараево, Великая ложа Югославии еврейского ордена «Бене Берит»...). Часть конфискованных фондов хранилась в Центральном государственном особом архиве, а другая – в архиве Министерства иностранных дел СССР. В период нормализации югославо-советских отношений, в середине 1950-х годов, был поднят и решен вопрос о возврате трофейных фондов. Принимая решение о передаче трофейных архивных фондов, Москва руководствовалась стремлением «дальнейшего укрепления советско-югославских отношений». В качестве второй причины указывалось оказание помощи югославским учёным, архивистам и историкам. Инициатива передачи документов была выдвинута Министерством внутренних дел СССР в конце июля 1955 года, а весь вопрос был урегулирован подписанием акта приёма-передачи 27 августа 1956 года в Москве. Среди 4 828 единиц хранения, переданных Федеративной Народной Республике Югославии, были документы, относящиеся к периоду с 1900 по 1941 год. Наибольшую и наиболее значимую часть материалов составляли документы дипломатических представительств Королевства Сербии и Королевства Югославии в Париже. После возвращения в Югославию фонды были распределены по различным архивным учреждениям, в том числе в Архив Югославии. Работа написана на основании документов, хранящихся в архивах Республики Сербии и Российской Федерации, а также различной профильной литературы и периодических изданий.